

Г Л А С

CDXXVIII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

КЊИГА 18

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

GLAS

CDXXVIII

CLASSE DES SCIENCES HISTRIQUES

N° 18

Reçu à la VI séance de la Classe des sciences historiques le 28 juin 2017

Rédacteur

MIHAILO VOJVODIĆ
Membre de l'Académie

BEOGRAD
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Г Л А С

CDXXVIII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

КЊИГА 18

Примљено на VI скупу Одељења историјских наука од 28. јуна 2017. године

У р е д н и к
академик
МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

БЕОГРАД
2018

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35

Технички уредник
Мира Зебић

Лектор
Младенка Савичић

Коректори
Невена Ђурђевић
Снежана Крсичић-Букарица

Тираж
300 примерака

Штампа
ПЛАНЕТА ПРИНТ, Београд

C A Д P Ж A J

Михаило Војводић, <i>Милораг Екмечић (1928–2015)</i>	1
Василије Ђ. Крестић, <i>Бечкеречки програм</i>	9
Vasilije Dj. Krestić, <i>Bečkerek Programme</i>	18
Десанка Ковачевић-Којић, <i>Двојно књиговодство у Дубровнику и Бенко Котрлујевић (нови погледи)</i>	19
Desanka Kovačević-Kojić, <i>Double Entry Bookkeeping in Dubrovnik and Benko Kotruljević (New Aspects)</i>	34
Михаило Војводић, <i>Србија и балкански ратнови</i>	37
Mihailo Vojvodić, <i>Serbia and the Balkan Wars</i>	48
Гојко Суботић, <i>Ко су биле монахиње Јефимија и Евпраксија из најпачице на влашцијаници манастира Пућине?</i>	51
Gojko Subotić, <i>Who Were Nuns Jefimija and Evpraksija From the Inscription on the Epitaphion of Putna Monastery?</i>	61
Љубодраг Димић, <i>Повраћац у Европу. Југославија и питање европске безбедности на преласку из 60-их у 70-е године XX века</i>	63
Ljubodrag Dimić, <i>Return to Europe. Yugoslavia and the Question of European Security at the Turn of the Decade – from the 1960s to the 1970s</i>	95
Славенко Терзић, <i>Скадарски вилајет у другој половини XIX века. Опис руског конзулата у Скадру 1876. године</i>	97
Slavenko Terzić, <i>Vilayet of Skadar in the Second Half of the 19th Century. Description of the Russian Consulate in Skadar in 1876</i>	110

Рајко Кузмановић, <i>Улога науке и академија у развоју друштва</i>	111
Rajko Kuzmanović, <i>The Role of Science and Academies in the Development of the Society</i>	121
Christer Jorgensen, <i>Igniting the East. The Causes and Consequences of the 1875 Peasant Revolt in Bosnia-Herzegovina</i>	123
Кристер Јоргенсен, „Запалили и сћоко“. Узроци и последице Босанско-херцеговачког устанка 1875. године	148
Душан Т. Батаковић, <i>Нови ревизионизам и стари стереотипи? Историографија о Србима и Србији након 1991. године</i>	149
Dušan T. Bataković, <i>New Revisionism and Old Stereotypes? On post-1991 Historiography on Serbs and Serbia</i>	170
Срђан Рудић, <i>Брачне везе босанске властеле</i>	173
Srđan Rudić, <i>Marital Links of Bosnian Nobility</i>	188
Душан Берић, <i>Средњовековни почеци мађаризације</i>	189
Dušan Berić, <i>The Medieval Beginnings of Magyarization</i>	207
Марица Маловић Ђукић, <i>Которска патрицијска породица Бисте у средњем веку (14. и 15. век)</i>	209
Marica Malović Đukić, <i>Kotor Patrician Family of Biste in the Middle Ages (14th and 15th Centuries)</i>	222
Никола Б. Поповић, <i>Негоумице о Начертанију</i>	225
Nikola B. Popović, <i>Dilemmas About Načertanije</i>	251
Слободан Шоја, <i>La saga napoléonienne en Bosnie dans l'histoire et la littérature</i>	253
Слободан Шоја, <i>Наполеонска сага у Босни у историји и књижевности</i>	264
Маја Лаковић, <i>Руско посланство у Константинопољу и грчко-бугарски црквени спор (1856–1861)</i>	267
Maja Laković, <i>Russian Embassy in Constantinople and Greek-Bulgarian Ecclesiastical Dispute (1856–1861)</i>	280
Бранко Бешлин, <i>Борба либерала за превласћу у Друштву српске словесности и Матици српској (1864–1866)</i>	281
Branko Bešlin, <i>Struggle of Liberals for the Supremacy at the Society of Serbian Letters and Matica srpska (1864–1866)</i>	298

Борђе Микић, <i>Италијанизација у Трсту и околини у другој половини XIX века</i>	301
Đorđe Mikić, <i>Italianisation in Trieste and the Environs in the Second Half of the 19th Century</i>	327
Неделько В. Радосављевић, <i>Српска православна црквеношколска оштина у Мостару</i>	329
Nedeljko V. Radosavljević, <i>Serbian Orthodox Church-Educational Municipality in Mostar</i>	349
Константин В. Никифоров, <i>Короткий балканский век перед Великой войной</i>	351
Константин В. Никифоров, <i>Крајњи балкански век уочи Великог рата</i>	361
Милош Ковић, <i>Босна и Херцеговина и Сарајевски атентат у британској штампи (29. јун – 2. јул 1914)</i>	363
Miloš Ković, <i>Bosnia and Herzegovina and the Sarajevo Assassination in the British Press (29 June – 2 July 1914)</i>	372
Александар Растовић, <i>Сетон Војсон о српској политичкој елити</i>	375
Aleksandar Rastović, <i>Seton-Watson About the Serbian Political Elite</i>	395
Петар В. Крестић, <i>Александар Арнаутовић, Из предгробних мемоара (Рат/Војска/Кабинет министара/Бугарски рат/Албанија/Посланство у Паризу)</i>	397
Petar V. Krestić, <i>Aleksandar Arnautović, From Pre-Grave Memoirs (War/Army/Minister's Cabinet/Bulgarian war/Albania/Embassy in Paris)</i>	413
Душан Топаловић, <i>Развој шведско-српских трговинских веза и конзуларних односа до 1914. године</i>	415
Dušan Topalović, <i>Review of Development of the Swedish-Serbian Trade and Consular Relations Until 1914</i>	441
Боривоје Милошевић, <i>Владимир Ђоровић на Велеиздајничком процесу у Бањој Луци 1915–1916. године</i>	443
Borivoje Milošević, <i>Vladimir Ćorović at the High-treason Process in Banja Luka in 1915–1916</i>	460
Биљана Вучетић, <i>Стенли Харти Озборн, амерички лекар у Србији 1915. године</i>	461
Biljana Vučetić, <i>Stanley Hart Osborn, An American Doctor in Serbia in 1915</i>	475

Jean-Paul Bled, <i>Le mythe de François-Joseph</i>	477
Жан-Пол Блед, <i>Франц Јозеф и његов мит</i>	484
Јована Шалјић, <i>Осман Ђикић и његов џајрећ</i>	485
Jovana Šaljić, <i>Osman Đikić and his Struggle</i>	500
Горан Латиновић, <i>Југословенско-италијански економски односи (1934–1936)</i>	501
Goran Latinović, <i>Yugoslav-Italian Economic Relations (1934–1936)</i>	510
Мира Радојевић, <i>Демократијска странка и Споразум Цвејковић–Мачек</i>	513
Mira Radojević, <i>Democratic Party and the Cvetković–Maček Agreement</i>	531
Драга Мاستиловић, <i>Срби из долине Неретве и Споразум Цвејковић–Мачек 1939. године</i>	533
Draga Mastilović, <i>Serbs From the Neretva Valley and the Cvetković–Maček Agreement of 1939</i>	549
Војислав Павловић, <i>Мисија Вилијема Донована на Балкану, јануар–фебруар 1941.</i>	551
Vojislav Pavlović, <i>Mission of William Donovan in the Balkans January–February 1941</i>	564
Зоран Лакић, <i>Црна Гора у научном гјелу академика Милорада Екмечића</i>	565
Zoran Lakić, <i>Montenegro in the Scientific Work of Academician Milorad Ekmečić</i>	572
Е. Ју. Гуськова, <i>Сообщения ЦК КПЮ о состоянии межнациональных отношений в республиках Югославии в первое десятилетие после второй мировой войны</i>	573
Јелена Гускова, <i>Извештаји ЦК КПЈ о стању међунационалних односа у републикама Југославије у првој деценији после Другог светског рата</i>	586

Одељење историјских наука Српске академије наука и уметности посвећује овај број Гласа академику Милораду Екмечићу који је у њој провео више деценија најпре као члан ван радног састава, да би потом био преведен у статус редовног члана. Академик Милорад Екмечић је био оснивач и дугогодишњи председник њеног Одбора за историју Босне и Херцеговине и члан више других одбора. Са успехом је обављао и дужност члана њеног Председништва. Академик Екмечић је био један од најугледнијих српских историчара, чије стваралаштво представља научну заоставштину немерљиве вредности. Његови радови јединствени су по богатој подлози која му је послужила за аналитичко расуђивање и синтетичко излагање. Оригинална тумачења и бриљантни закључци, исказани једноставним али изражајним језиком, зрачили су код њега особитом свежином.

Овај зборник садржи 33 оригинална рада и уводни рад посвећен академику Милораду Екмечићу. Потпуна библиографија радова академика Екмечића објављена је у традиционалној серији библиографија угледних академика.

Редакциони одбор

ЧЛАНОВИ РЕДКЦИОНОГ ОДБОРА:

МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ, уредник
ВАСИЛИЈЕ КРЕСТИЋ
ДЕСАНКА КОВАЧЕВИЋ-КОЈИЋ
ГОЈКО СУБОТИЋ
ЉУБОДРАГ ДИМИЋ
СЛАВЕНКО ТЕРЗИЋ
МИЛОШ КОВИЋ, секретар

АЛЕКСАНДАР РАСТОВИЋ

СИТОН ВОТСОН О СРПСКОЈ ПОЛИТИЧКОЈ ЕЛИТИ

А п с т р а к т. – У раду се анализира однос Роберта Вилијама Ситон-Вотсона, британског историчара и публицисте према српској политичкој елити од почетка Великог рата до почетка Другог светског рата. За разлику од позитивног става према српском народу, његове политичке представнике је најоштрије критиковао, а нарочито Николу Пашића.

Кључне речи: Велика Британија, Роберт Вилијам Ситон-Вотсон, Југославија, Никола Пашић, Срби, српска политичка елита, Хрвати

У свом више од четири деценије веома плодном научном, публицистичком, и јавном деловању, професор Роберт Вилијам Ситон-Вотсон је посебну пажњу посвећивао Јужним Словенима, изучавању њихове прошлости, и положаја у оквиру Аустроугарске. Они су због религијске измешаности по њему имали историјску мисију да посредују између Велике Британије и Русије.¹ Романтичарско поимање историје Шкотске, по мишљењу Кристофера и Хјуца Ситон-Вотсона побудили су интересовање њиховог оца за судбину малих и угњетених народа и изазвали симпатије и подршку у њиховој борби за самосталност.² Као пријатељ јужнословенских народа, сматрао је да треба да чине део једне шире југословенске заједнице, иако је на почетку своје каријере и сам био присталица очувања Аустроугарске и поштовалац Франца Фердинанда. Поред судбине Чеха, Словака, Хрвата веома се интересовао и за српски народ, а његове политичке представнике често оштро нападао и оптуживао да великосрпску идеју стављају испред југословенске.

¹ М. Екмечић, *Рајини циљеви Србије 1914*, Београд 2014, 408.

² Н. и С. Seton Watson, *R. W. Seton Watson i Jugosloveni*, у: R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni, Korespondencija 1906–1941, I, 1906–1918, Zagreb–London 1976, 11.

У односу овог шкотског калвинисте, припадника слободнозидарске организације, дубоко прожетог Гледстоновим либералним погледима на људска права, према српској политичкој елити али и Србима по нашем мишљењу, издавају се четири фазе. У првој, која је трајала од 1905/1906. до избијања Првог балканског рата 1912. првенствено се интересовао за Србе на простору Аустроугарске монархије, и однос према њима градио на основу става о потреби њеног очувања и редефинисања на тријалистичкој основи, јер је сматрао да је после Берлинског конгреса Аустроугарска постала поуздан британски савезник и темељ очувања европског мира.³ Ови погледи не треба да чуде ако се зна да је на почетку каријере био ватрени германофил и заступник идеје да је Немачка стуб европске равнотеже снага.⁴ У овом периоду приметна је разлика у његовом поимању интереса српског народа од интереса српске државе. Међутим, већ од 1908. године прави постепени заокрет, и почиње да напушта тврде прохазбуршке позиције. Први балкански рат је означио почетак друге етапе у његовом поимању Срба и њихове елите. Посета Србији 1913. га је уверила да су Срби „добри војници и цивилизовани и интелигентни Европљани“.⁵ Међутим, снажно је критиковао српске политичаре, а посебно Николу Пашића.

У трећој фази, која се поклапа са Великим ратом, ставове према српским политичким представницима градио је кроз призму југословенског питања. Сматрао је да се српско национално и државно питање може решити само стварањем федералне заједнице јужнословенских народа. Иначе, током рата је био службеник у Обавештајном сектору Одељења за информације британског ратног кабинета чији је шеф био писац Џон Бјукен, а у предвечерје завршетка Великог рата прелази у Пропагандно одељење Форин офиса. Због заступања снажног пројугословенског становишта изазивао је мешавину поштовања, огорчења и повремениог сарказма у Форин офису.⁶ Џорџ Расел Клерк, начелник специјалног ратног одељења Форин офиса је духовито коментарисао да је Вотсон био „апостол Словена од када је почео да их проучава као велики мађарофил“. Драгољуб Јовановић је био мишљења да је Вотсон имао амбицију да се умеша

³ Н. и С. Seton Watson, *R. W. Seton Watson i Jugosloveni*, 11, *H. Seton Watson, Robert William Seton Watson i jugoslavensko pitanje*, *Časopis za suvremenu povijest*, godina II, br. 2, Zagreb 1970, 80.

⁴ L. Peter, *R. W. Seton-Watson's Changing Views on the National Question of the Habsburg Monarchy and the European Balance of Power*, *The Slavonic and East European Review*, vol. 82, N° 3, Jul, 2004, 657–658, 662.

⁵ А. Раствоић, *Велика Британија и Србија 1903–1914*, Београд 2005, 392–393.

⁶ V. Rothwell, *British Policy on the South Slav Question during World War I*, у: *Jugoslovensko-britanski odnosi*, Београд 1988, 172.

и у практично руковођење преуређеном Европом која је требало да настане после завршетка Великог рата.⁷

Четврти период трајао је од југословенског уједињења, до његове смрти 1951. године, и у њему је ватрено критиковао најистакнутије српске државнике, политичаре, а донекле и Александра Карађорђевића. У исто време показивао је наклоност која је попримала облике „варљиве љубави“ према Хрватима, подржавајући њихове намере у федерализацији Југославије.⁸

Најтемељнију оцену Вотсонове улоге у креирању југословенске државе и фаворизовању Хрвата, и њиховог федералистичког концепта устројства земље дао је академик Милорад Екмечић у капиталним студијама *Рајни циљеви Србије 1914*, и *Дуго кретање између орања и клања*. По њему основа Вотсонових гледишта лежи у заступању идеје о стварању федералне југословенске државе, у којој би католички запад временом преузео вођство. У тој новој држави, Хрвати би имали пресудну улогу јер је „хрватска цивилизација супериорна управо због католичке вере“.⁹ Екмечић је тврдио и да је Вотсон био заступник идеје посебног хрватског државног права.¹⁰ У прилог овој тези говори чињеница да је Иво Пилар један од идеолога хрватских праваша и франковаца био поштовалац Вотсонових политичких погледа, посебно његове идеје о државноправној реконструкцији Аустроугарске по тријалистичком моделу, а његова дела ценио као аутентични извор информација о Хабзбурговцима.¹¹ Слично Вотсону и Слободан Јовановић је сматрао да је Велика Британија прихватила идеју о заједничкој држави Срба, Хрвата и Словенаца верујући да ће у њој управо Хрвати и Словенци као католици, и културно супериорнији у односу на Србе преузети њено руковођење, и тако онемогућити да државу евентуално ставе под контролу Русије.¹²

Избијање Првог светског рата подстакло је пројугословенску оријентацију ове контроверзне личности. Иако се у Форин офису након 1914. године сматрало да формирање југословенске идеје није пожељно, и ис-

⁷ Д. Јовановић, *Медаљони*, књига III, Београд 2008, 69.

⁸ М. Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у Новом веку (1492–1992)*, Београд 2007, 387.

⁹ Исти, *Рајни циљеви*, 410–412, Исти, *Encounter of Civilizations and Serbian relations with Europe*, у: Зборник радова, Европа и Срби, књ. 13, Историјски институт САНУ, уредник С. Терзић, Београд 1996, 29.

¹⁰ М. Екмечић, *Рајни циљеви*, 141.

¹¹ Z. Grijak, S. Čosić, *Figure politike. Lujo Vojnović i Robert William Seton-Watson*, Zagreb 2012, 253–254.

¹² С. Јовановић, *Моји савременици*, Виндзор 1962, 179.

казивала склоност за програм Велике Србије,¹³ управо је Вотсон позивајући се на начело народности још 1. октобра 1914. упутио меморандум у коме је креирао скицу будуће југословенске државе и упозорио на сву штетност владавине Аустроугарске над Јужним Словенима.¹⁴ Меморандум је већ наредног дана примљен у Форин офису и заведен.¹⁵ По Екмечићу, ово је био кључни документ из кога су извирали сви темељни Вотсонови погледи и ставови у односу на будућност југословенске државе све до 1945. године, кроз који су се преламали односи Срба и Хрвата. То је била и полазна платформа Франа Супила, и Југословенског одбора у њиховим преговорима са српским представницима у вези са уређењем нове државе.¹⁶

Једна од кључних тачака из меморандума се односила на стварање федералне југословенске државе коју би чиниле Србија, Хрватска, Црна Гора, БиХ, Славонија, Далмација, и словеначке територије, са престоницом у Сарајеву. Такође, предлагало се задржавање локалних парламената, али и формирање заједничког, федералног, који би заседао перманентно у Сарајеву, а алтернативно, седнице би се наизменично одржавале у Сарајеву, Загребу, Београду, Љубљани или Скопљу. Према Вотсоновим замислима Хрватска би са Словенијом чинила једну политичку целину, а Србија са Босном, Црном Гором и Македонијом другу. Суштински, то би била двојна држава Срба и Хрвата.¹⁷ Вотсон у документу прави јасну дистинкцију између ослобођења и поковања јужнословенских народа дајући преимућство њиховом ослобођењу, при чему та историјска мисија треба да припадне, коме другоме него Србима.¹⁸ Документ по значају пре-

¹³ Д. Живојиновић, *Босна и Херцеговина у рајним циљевима Велике Британије 1914–1918. године*, у: БиХ од раног средњег века до новијег времена, Зборник радова књ. 12, Историјски институт САНУ, уредник С. Терзић, Београд 1995, 426–427.

¹⁴ Д. Живојиновић, *Нека циљева британске полиције према Србији у другој половини 1914. године*, у: Д. Живојиновић, *Надмени савезник и занемарено српство. Британско-српски односи (1875–1941)*, Београд 2012, 354.

¹⁵ Заведен је под бројем 55175, PRO, FO 373/1905. М. Екмечић, *Историјски значај меморандума Р. В. Сетона-Вотсона о југословенском циљевима*, у: Глас CDXX, Одељење историјских наука, књига 16, уредник Љ. Максимовић, Београд 2012, 381,371–372.

¹⁶ М. Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања*, 349–350, 362, Исти, *Историјски значај меморандума Р. В. Сетона-Вотсона*, 371–372.

¹⁷ Исти, *Рајни циљеви*, 410.

¹⁸ „...да народ Босне и Херцеговине, Далмације, Хрватске, Славоније, Истре чека сопствено ослобођење од стране својих саплеменика из Србије и Црне Горе”, при чему „њихово гесло неће бити поковање од стране српске војске већ слободно и добровољно уједињење у коме ће сачувати постојеће политичке институције и културу као вредан допринос заједничкој јужнословенској баштини. “R. W. Seton-Watson-Foreign Office”, London 1. X 1914, у: R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni, I, бр. 109, Zagreb–London 1976, 185–186.

вазилази време у коме је настао и представља путоказ свим каснијим заступницима идеје о слабљењу и разбијању југословенске државе. Меморандум је како луцидно примећује академик Екмечић постао „антисрпско Начертаније“ у наредних неколико деценија.¹⁹

Артур Николсон, стални подсекретар у Форин офису, са чијим сином Харолдом, службеником Форин офиса је Вотсон био у пријатељским односима, позитивно је реаговао на меморандум.²⁰ Међутим, сматрао је да још није наступио повољан тренутак за разговор о будућности аустријске монархије, али да га треба узети у обзир када за то дође време. Професор Вотсон је сматрао да би уколико његова влада дигне руке од стварања југословенске државе то значило одустајање и од настанка сигурне баријере немачком продору ка Истоку.²¹ После завршетка рата, Вотсон је југословенским властима упутио још пет великих меморандума у којима се уочава залагање за конфедерализацију Краљевине Југославије.²² Слично Вотсону, размишљали су и Вилијам Тирел и Роберт Пецет, функционери Форин офиса који су августа 1916. приредили меморандум чија је садржина фрапантно слична предлозима из октобра 1914.²³

Негативан однос британске владе према стварању југословенске државе готово до краја Великог рата и склоност ка стварању увећане српске државе можда је најбоље образложио Едвард Греј, шеф Форин офиса у писму које је 3. маја 1915. упутио Вотсону. Напомињући да Србије не би било да јој савезници нису помогли у лето 1914. године, Греј истиче да ће у случају савезничке победе Србија ујединити све околне српске земље које су се налазиле под аустријском влашћу и добити широк излаз на Ја-

¹⁹ М. Екмечић, *Историјски значај меморандума Р. В. Ситона-Вотсона о југословенском питању*, 388.

²⁰ Н. Seton Watson, *Robert William Seton Watson i jugoslavensko pitanje*, 87.

²¹ У. Остојић Фејић, *Деловање британских јавних радника уочи и за време пописивања Лондонског уговора*, у: Зборник радова: Србија 1915. године, књига 4, Београд 1986, 252.

²² Први меморандум је приредио марта 1919. године. Јасан став према Југославији, врсти њеног уређења, односу према Србима, Пашићу и краљу Александру изнео је у другом меморандуму 1925. године. Трећи меморандум израдио је маја 1930. године. Четврти меморандум је из новембра 1936. године и у њему је размотрио уставно-правну позицију Хрвата у Југославији. Пети меморандум је написао септембра 1939. године. *R. W. Seton-Watson-Memorandum*, London 24. III 1919, 1925, May 1930, 10. XI 1936, 21. IX 1939, бр. 26, 142, 179, 273, 293, у: *R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni, Korespondencija II*, 31–32, 145–149, 193–200, 320–331, 358–364, Д. Живојиновић, *Босна и Херцеговина у ратним циљевима Велике Британије*, 427.

²³ Д. Живојиновић, *Босна и Херцеговина у ратним циљевима Велике Британије*, 429, Н. Nanak, *The Government, The Foreign Office and Austria-Hungary 1914–1918*, у: *The Slavonic and East European Review*, vol. 47, N° 108, January 1969, 168–169.

дран, и „тако ће настати Велика, потпуно независна и суверена Србија“.²⁴ Идеја о територијалним уступцима Србији је инспирисана стратешким циљем да се обнови Балканска лига коју би сачињавали Србија, Бугарска, Румунија, Грчка, и онемогући продор Централних сила на Балкан и даље на Исток.²⁵ Велика Британија се није водила љубављу или алтруизмом када је српској влади нудила стварање тзв. Велике Србије, већ чистим прагматичним интересом. Занимљиво је да су Британци тек јула 1918. године прихватили идеју о уједињењу Срба, Хрвата, и Словенаца у југо-словенску државу. Требало је доста времена да протекне како примећује Екмечић да британска влада и њена дипломатија увиде корист коју могу да имају од самосталности Јужних Словена, а Вотсон је поред Томаша Масарика био један од оних интелектуалаца који су је подстицали да то учини, и упозоравали на могућност немачког продора ка Егејском мору и даље ка Истоку што би угрозило њену поморску супремацију.²⁶ За Вотсона, Јужни Словени су били од кључног значаја за очување благостања британске империје.²⁷

Кампању убеђивања у нужност стварања Југославије Роберт Сетон-Вотсон је вршио и код представника академских кругова који су подржавали идеју Велике Србије. Међу најзначајнијим заступницима ове идеје истицали су се Хенри Велс, писац, и професор Херберт Фишер, писац чувене тротомне *Историје Европје*.²⁸ Фишер се залагао и за излазак Србије на море, премда није био сигуран које територије би обухватала. Њих двојица су током септембра и октобра 1916. водили интензивну преписку. Вотсон се супротстављао остваривању идеје Велике Србије што је најјасније изрекао у писму од 9. октобра 1916. када је реafirмисао став о потреби формирања уније Јужних Словена.²⁹ Да би разuverио Фишера у

²⁴ E. Grey, R. W. S-Watson, London, 3. V 1915, бр. 136, у: R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni, I, 221.

²⁵ D. Živojinović, *Velika Srbija ili Jugoslavija? Velika Britanija i jugoslovensko ujedinjenje 1914–1918*, у: *Stvaranje jugoslovenske države 1918*. Zbornik radova podnetih na naučnom skupu u Ploku od 16. do 19. maja 1979, urednik Nikola B. Popović, Beograd 1983, 156.

²⁶ М. Екмечић, *Рајни циљеви*, 81.

²⁷ A. May, R. W. Seton-Watson and British Anti-Habsburg Sentiment, *The American Slavic and East European Review*, vol. 20. N 1 (Feb. 1961), 50, С. Јовановић, *Моју савременици*, 212.

²⁸ Фишер је био политичар либералне оријентације, дугогодишњи посланик и министар образовања, проректор Универзитета у Шефилду између 1913. и 1917. године, и Вотсонов ментор у New College, Oxford University, између 1898. и 1902. године. На његову иницијативу је он и почео да изучава историју Хабзбуршке монархије. А. Раствоић, *Велика Британија и Србија 1903–1914*, 388.

²⁹ R. W. Seton-Watson – H. Fisheru, London 9. X 1916, у: R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni, I, бр. 182, стр. 280.

могућност настанка Велике Србије, упутио му је и брошуру *Proserkijus* коју је издало Српско друштво Велике Британије. У књижици се истицао значај уједињења јужнословенских народа као бране немачкој пенетрацији ка Истоку.³⁰ Међутим, Фишер је и даље непоколебљиво наставио да заступа идеју о Великој Србији.

Вотсон се крајем децембра 1914. године обрео у Србији заједно са Џорџ Меколи Тревељаном.³¹ Током вишедневног боравка имао је важне разговоре са најважнијим представницима српске политичке елите, и угледним интелектуалцима. Најзначајнији разговор је био са Николом Пашићем, који је по Вотсоновој процени био за уједињење свих Југословена у једну либералну монархију са истоветним политичким и верским правима за Србе, Хрвате и Словенце.³²

Са регентом Александром је разговарао о политичкој и војној ситуацији у Србији, британском ставу према Хрватској и Далмацији, граница-

³⁰ H. Fisher – R. W. Seton-Watson, Sheffield, 26. IX 1916, у: *R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni*, I, бр. 180, стр. 274.

³¹ Иницијативу за посету дао је Џорџ Кларк, а подржали су је и Артур Николсон, Френсис Окланд, Едвард Греј. Матеја Бошковић, српски посланик у Лондону, известио је Београд 11. децембра 1914. да двојица историчара долазе у Србију, али да иако су „српски пријатељи које треба поштовати, не треба им придавати велики значај нити мислити да потпуно изражавају мишљење или захтеве енглеске владе“. У разговору са Матејом Бошковићем, 15. децембра 1914, Вотсон је потврдио да он и Тревељан нису добили специјални задатак од стране Форин офиса, али да са његовим знањем путују у Србију. Циљ им је да дођу у ближи контакт са српским круговима, и угледним личностима које се баве националним питањем. У: Остојић Фејић, *Роберти Ситон-Вотсон и Џорџ Маколи Тревељан у Србији 1914–1915*, Историјски часопис, књига XXIX–XXX, 1982–1983, Београд 1983, 493–494, АС, МИДС, ПО 1914, Ф-ХVIII, Д-V, 25-I, Бошковић–МИД-у, 28. VI 1914, у: *Први светски рат*. У документима Архива Србије, том 1, 1914, приредили: М. Перишић, А. Марковић, Љ. Шкондрић, Б. Богдановић, бр. 712, Београд 2015, стр. 552, АС, МИДС, ПО 1914, Ф-ХVII, Д-IV, 19, Бошковић–МИД-у, 2. VII 1914, у: *Први светски рат*, бр. 736, стр. 568, АС, МИДС, ПО 1914, Ф-XXI, Д-II, 34, Михаиловић–МИД-у, 7. VII 1914, у: *Први светски рат*, бр. 760, стр. 583.

³² Пашић је у разговору са Вотсоном прихватио предлог да у Лондон пошаље Јована Цвијића да успостави везе са представницима југословенске политичке емиграције из Аустроугарске и угледним Британцима, а у циљу југословенског уједињења. У Лондону су поред Цвијића боравили и Богдан и Павле Поповић, Јован Жујовић, Војислав Јанић, Марко Тодоровић, Слободан Јовановић, Тихомир Ђорђевић, Божидар Марковић, Веселин Чајкановић. Какав је био став Пашића о уређењу будуће државе остало је непознато јер нема сачуваног записника са разговора. Обриси његовог мишљења могу се назрети из сачуваних препорука које је Пашић упутио регенту Александру за разговор са Вотсоном. Престолонаследник је саветован да акценат стави на питање уједињења, на користи које би Европа и Велика Британија имале од стварања јаке и уједињене Србије, на границе будуће државе, на односе између Србије и Бугарске. Љ. Трговчевић, *Научници Србије и стварање Југославије*, Београд 1986, 39, 57, 114 Д. Јанковић, *Србија и југословенско питање 1914–1915*, Београд 1973, 257.

ма будуће државе. Вотсон је био задовољан што је престолонаследник опчињен сном о Југославији да би пристао на територијалне уступке Бугарској у Македонији ако би био сигуран да би дошло до формирања јужнословенске државе.³³ Такође, трудио се да га разувери да би Велика Британија могла да се супротстави стварању велике југословенске државе на темељу националног јединства из своје резервисаности према царској Русији, односно из страха да би Србија могла да постане обична руска губернија.³⁴ Такву бојазан су показивали и Пашић и други угледни Срби са којима се сусретао.³⁵ Његова импресија је била да су сви, од Пашића, преко престолонаследника, до официра, у политичком смислу били за југословенску идеју, а не за српску. Ипак, приметио је да регент „гледа сумњичаво на католички клерикализам, као што једнако гледају и Пашић, Воја Маринковић, и други“.³⁶ Трећи боравак у Србији је представљао идеалну прилику да тестира искрену приврженост српског политичког и државног врха идеји југословенства, али и да стекне подробну слику о њиховим личним амбицијама, квалитетима, недостацима, што му је касније користило у изношењу примедби на њихов рачун.³⁷

Најјасније оцене о српском народу и његовој политичкој, али и духовној елити, балканским темама, југословенском питању, Роберт Ситон-Вотсон је износио у монографијама (укупно једанаест), научним и новинским чланцима, писмима и јавним наступима.³⁸ За разлику од српског народа кога је поштовао, његове политичке представнике је непрестано критиковао. Српски режим је био крив због спровођења репресивних мера, политике централизације земље, националне унификације, српске

³³ Поред политичара разговарао је и са Љубом Стојановићем, Јованом Јовановићем, Слободаном Јовановићем, Миланом Драшковићем, Војом Маринковићем, Богданом Марковићем. А. Растовић, *Велика Британија и Србија*, 398.

³⁴ Б. Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић*, I, Београд 1996, 374.

³⁵ У. Остојић Фејић, *Роберт Ситон-Вотсон и Џорџ Маколи Тревелјан у Србији*, 498.

³⁶ D. Šepić, *Trumbićev „Dnevnik“*, Historijski pregled, br. 2, god V, Zagreb 1959, 186–187.

³⁷ Током боравка у Србији је као секретар Serbian Relief Fund предао новчану помоћ у износу од 49.450 ондашњих златних динара за набавку ћебади, санитарског завоја и медицинских инструмената, а митрополиту Димитрију уручио 8.750 златних динара за помоћ избеглицама. Бошковић је у свом дипломатском извештају навео бројку од шест хиљада динара помоћи које је требало поделити у Србији. Двојица британских историчара су током боравка у Београду били сведоци и сталних артиљеријских напада аустројских трупа. Политика, 11. јануар 1915, бр. 8909, *За Србију – Помоћ из Лондона*, стр. 2; АС, МИДС, ПО 1914, Ф-ХVIII, Д-V, 25-I, Бошковић–МИД-у, у: *Први светски рат*, бр. 712, стр. 552; А. Растовић, *Велика Британија и Србија*, 398.

³⁸ А. Растовић, *Велика Британија и Србија*, 401–423.

хегемоније.³⁹ Најжешћим критикама био је изложен Пашић, и у њима се осећао снажан уплив стереотипа о Балкану као „дивљем истоку Европе“, који је дубоко прожимао британско јавно мњење крајем 19. и на почетку 20. века. Оптужбе против Пашића датирале су још из времена пре избијања Првог светског рата, наставиле су се несмањеним интензитетом током рата, а кулминирале након формирања Краљевине СХС. Борбу против Пашића током Великог рата је водио између осталог, и подршком и усмеравањем рада Југословенског одбора, као и подстицањем његовог осамостаљивања од српске владе.⁴⁰

Непосредно пред крај рата изашао је у јавност са предлогом о Пашићевој оставци и формирању концентрационе (коалиционе) владе у коју би ушли представници свих парламентарних политичких странака, угледне ванстраначке личности, независни интелектуалци, али и представници Југословенског одбора. Идеју о коалиционој влади изнео је и у телеграму који је 27. јула 1918. упутио престолонаследнику Александру, преко вицеадмирала Ернеста Трубрица, британског делегата при Савезничкој команди на Солунском фронту. За ову иницијативу је имао подршку Одсека за Југоисточну Европу у Форин офису, што по мишљењу Војислава Вучковића показује да је Пашић уживао низак углед у Великој Британији.⁴¹ Хенри Викем Сид, алтер его Ситона Вотсона сматрао је да српски премијер није уживао никакво поверење код Лојд Џорџа и Артура Балфура, и да га треба „мотком отерати“.⁴² Идеју о Пашићевој смени упорно је заступао и после завршетка Великог рата.

Пашић је био честа мета Вотсонових напада и у његовим разговорима са српским политичарима, дипломатама, и угледним представницима јавног и културног живота. У свом *Дневнику*, Јован Јовановић Пижон средином августа 1918. бележи како је Вотсон грубо напао Пашића замењујући му да се „враћа на путеве своје старе балканске политике.“⁴³ Упо-

³⁹ Z. Grijak, S. Ćosić, *Figure politike. Lujo Vojnović i Robert William Seton-Watson*, 260.

⁴⁰ А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Београд 2015, 399.

⁴¹ В. Ј. Вучковић, *Из односа Србије и Југословенског одбора*, Историјски часопис, књ. XII–XIII, 1961–1962, Београд 1963, 376–377.

⁴² У разговору са Јованом Јовановићем Пижоном крајем новембра 1918. обновио је идеју о уклањању Пашића са положаја премијера. Користио је бројне прилике да пласира тезу о потреби да се уместо Пашићеве владе формира национална, односно концентрациона влада. В. Ј. Вучковић, *Из односа Србије и Југословенског одбора*, 378, 16. IX 1918, Н. W. Steed, у: Ј. М. Јовановић, *Дневник*, (1896–1920), приредили: Р. Љушић, М. Милошевић, Београд 2015, 521, Department of Propaganda in Enemy Countries–Foreign Office, *R. W. Seton-Watson–Foreign Office*, London 10. X 1918, 18. X 1918, у: *R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni*, I, бр 233, 235, стр. 356, 357.

⁴³ 3. VIII 1918, S. Watson, у: Ј. М. Јовановић Пижон, *Дневник* 504.

зорио је да то више неће трпети и запретио да ће окренути други лист, јер „знамо ми шта он и г. Протић раде. Знамо ми све шта кошта наш џеп...“. Том приликом није поштедео ни Пашићев приватни живот, оптужујући га да расипа новац који је добио од савезника за раскошну свадбу ћерке у Ници, и за женидбу сина.⁴⁴ Јовановић наводи и казивање др Миливоја Јамбришека, члана Југословенског одбора који је тврдио да му је Ситон Вотсон признао да ће наставити „оштру и немилосрдну кампању“ против Пашића који уместо да води „политику Пијемонта, води политику Балканца, турског политичара“.⁴⁵

Кампању напада на Пашића, је водио и преко часописа *New Europe* (*Нова Европа*).⁴⁶ Посебно оштар чланак под називом *Serbia's Choice* (*Србија њереба га бира*), објавио је 22. августа 1918, у коме га је оптужио за „увођење личног режима, полицијске методе, гушење опозиције“.⁴⁷ Сматрао је да су његове концепције застареле и да представља кочницу националног развика.⁴⁸ У следећем броју часописа, објављен је и други чланак против Пашића као увод изјави једне групе Срба (Милорад Драшковић, Милутин Станојевић, Милован Лазаревић, Љуба Стојановић, Јован Цвијић, Божа Марковић).⁴⁹ Фронтални напад на Пашића изазвао је жестоку реакцију Стојана Протића који је написао оштар одговор-писмо које је редакција објавила 4. октобра исте године.

Вотсон је најодлучније одбијао да се сретне са председником српске владе приликом његове посете Лондону у јесен 1918. године, оптужујући га да не ради довољно у корист југословенског уједињења.⁵⁰ У предвечерје његовог доласка, 4. октобра 1918. упутио је Артуру Балфуру, шефу Фо-

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ 4. VIII 1918, др Јамбришак, у: Ј. М. Јовановић Пижон, *Дневник*, 509.

⁴⁶ Први број је изашао 19. октобра 1916. године. Објављивао је текстове из међународне проблематике, пропагирајући деструкцију Аустроугарске, и афирмацију начела народности. Имао је велики углед у Француској, Италији, САД. Н. Hanak, *The New Europe 1916–1920, The Slavonic and East European Review*, vol. XXXIX, N° 93, June 1961, 375, 380.

⁴⁷ У чланку се подржавала Крфска декларација и позивали савезници да „одлучно сузбију сваки покушај старе гарде у Србији да се врати на ужу србијанску базу супротно што широј југословенској бази“. Д. Šepić, *Италија, савезници и југословенско питање 1914–1918*, Zagreb 1970, 335–336.

⁴⁸ Текст се завршавао реченицом: „У Србији као и другде ми не смемо указивати нашу помоћ и симпатије старим оријенталним струјама које сад дршћу и пропадају, него оним новим и демократским елементима у чијим је рукама будућност Југославије“. Д. Šepić, *Италија, савезници и југословенско питање*, 336.

⁴⁹ Исто, 336–337.

⁵⁰ 15. IX 1918, S. Watson, у: Ј. М. Јовановић Пижон, *Дневник*, 521.

рин офиса меморандум, под називом *The Policy of Mr Pashitch and the Yugoslav Problem* (*Политика г. Пашића и југословенски проблем*). Иначе, Балфур је под утицајем Вотсона и Стида био наклоњен члановима Југословенског одбора, подржавао је идеју о њиховом признању као равноправног партнера са српском владом, и укључивање представника Одбора у будућу концентрациону владу. Чак је и понизио Пашића остављајући га недељу дана да чека на пријем.⁵¹

У овом документу је упозорио да у Србији влада велика одбојност према Пашићу, и да су против њега поред опозиционих лидера и угледни ванстраначки интелектуалци, апострофирао је Љубу Стојановића, и Јована Цвијића, већина млађих интелектуалаца, али и чланови Врховне војне команде. За Вотсона је посебан проблем представљао сукоб Пашића и Југословенског одбора. Разлог даљег продубљивања њиховог раскола видео је у произвољној одлуци Пашића да смени Љубу Михаиловића, српског посланика у Вашингтону, експонента југословенске политике. Вотсон је тај сукоб представио као „борбу између пансрпске солуције коју су персонификовали Пашић и Протић, и југословенске идеје коју прихвата велики део српских и југословенских интелектуалаца“.⁵²

Након Женевских преговора и Пашићевог потписа на Женевски споразум почетком новембра 1918. наставио је да га напада, при чему је све више мета напада био његов приватни живот.⁵³ Тако је својој жени Меј Вотсон 5. новембра 1918. писао о несталности Пашићевог карактера, напомињући да „старац мења своје мишљење сваких неколико сати, и да му се не може веровати на реч ни пет минута“, док га је у преписци од 27. децембра 1918, и 2. јануара 1919. назвао „брадоњом“ и „интригантом“, који „игра стару балканску игру интрига“.⁵⁴

⁵¹ Меморандум је 5. октобра Артуру Балфуру, шефу Форин офиса доставио његов приватни секретар. В. Ј. Вучковић, *Из односа Србије и Југословенског одбора*, 379.

⁵² Оптуживан је што је српским посланствима слао инструкције да врше цензуру над преписком одбора, и покушаја формирања ривалског Југословенског комитета. Тврдио је да се Пашић налазио у сукобу са опозиционим партијама, да користи подмукле методе, да је убеђивао владе сила Антанте да су српска опозиција и чланови Југословенског одбора аустрофилски оријентисани. R. W. Seton-Watson—*Foreign Office*, London, 4. X 1918, у: R. W. Seton-Watson i *Jugoslaveni*, I, бр. 231, стр. 350–351, 354.

⁵³ Замерао је Пашићу што није говорио истину када је тврдио да је регент Александар против њега, а исто је поступио и по питању оставке, јер је час тврдио да је дао оставку, а затим демантовао. Делио је и разочараност Антона Коросеца и Мелка Чингрије јер су се уверили да је у спору са Трумбићем управо Пашић био главни кривац, као и да га „др Миленко Веснић много помаже, слуша и инспирише“. 3. XI 1918, Seton Watson, у: J. M. Јовановић Пижон, *Дневник*, 551.

⁵⁴ R. W. Seton-Watson – May Seton Watson, Paris 27. XII 1918, 9. I 1919, у: R. W. Seton-Watson i *Jugoslaveni*, II, бр. 5, 7, стр. 12, 13, R. W. Seton Watson – May Seton-Watson, Paris, 5. XI 1918, у: R. W. Seton-Watson i *Jugoslaveni*, I, бр. 237, стр. 359.

Хајку на Пашића продужио је и после рата. Чврсто је веровао да је он вођа клике која Југославију жели да изгради на принципима централизма и унитаризма. У ту политичку и интересну групу сврставао је и Светозара Прибићевића, мада је касније променио мишљење о овом пречанском политичару. У јесен 1924. године су га забринуле вести о могућности да нову југословенску владу формирају „непријатељи Југославије“, Пашић и Прибићевић.⁵⁵ У преписци са Вилијамом Милером, британским историчарем указао је да његова победа (мисли на формирање заједничке владе са Прибићевићем од 7. новембра 1924) „представља тријумф мале групе корупционаша и значи одлагање неопходних реформи“.⁵⁶ Спектар замерки на Пашићев рачун је 1925. године допунио бизарном оптужбом да под геслом борбе против бољшевизације земље споља и изнутра систематски спроводи „бољшевизацију земље одозго“. Тврдио је да поједини људи из Пашићевог најближег окружења врше велики утицај из сенке кријући се иза радикала, идентификујући их као припаднике тзв. „корупционашке групе“, односно као „Пашићеве послушнике“.⁵⁷

Вотсон је користио и загребачки часопис *Нова Европа* који је уређивао његов пријатељ др Милан Ђурчин за обрачун са српским премијером. То је учинио два пута и то у фебруарском издању за 1926. годину, и јануарском броју за 1927, у текстовима истоименог наслова *Како је постојала Југославија*, када је Пашићеву политику окарактерисао као конзервативну, великосрпску и православну.⁵⁸ Пашићева смрт није значила и крај Вотсонових критика. Напротив, показао је истрајност у нападима, чврсто верујући да одлазак једног од најдаровитијих српских државника и политичара представља прилику за пораз оних снага у Југославији које су оличавале сметњу њеном успешном развоју, за неминовну промену њене спољње политике, као и да ће се у новонасталим околностима створити могућности за постизање компромиса између централизма и федерализма који је био немогућ док је Пашић био жив. Процењивао је да ће

⁵⁵ R. W. Seton-Watson – Jovan M. Jovanović, London 7. XI 1924, у: *R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni*, II, бр. 115, стр. 117–118.

⁵⁶ Забележио је и да је Пашић у „параноји јер одбија да једе било какву храну коју није спремила његова жена“. R. W. Seton-Watson – William Miller, London, 17. II 1925, у: *R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni*, II, бр. 122, стр. 127.

⁵⁷ Замерао му је да се служи методама корупције, насиља и незаконитости, да се руководи партијским интересима у управљању земљом, да поистовећује интересе династије са својим партијским интересима. R. W. Seton-Watson – Memorandum, 1925, у: *R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni*, II, бр. 142, стр. 145–149.

⁵⁸ Сметало му је и што је дипломатску активност водио у тајности, што никада није директно одговорио ни на један меморандум и телеграм које му је слао Супило, што није трпео самосталност нити Супила ни Трумбића. R. W. Seton-Watson, *Како је постојала Југославија, Nova Европа*, књ. XV, бр. 2, 11. јануар 1927, 14.

његов одлазак значити и прилику за јачање улоге краља Александра у политичком животу земље.⁵⁹ Узроке ове нетрпељивости која је у одређеним моментима добијала обресе мржње можемо тражити у дијаметрално супротним ставовима које су ове две личности заступале (ратни циљеви, будућност нове државе и њено уставноправно уређење, политичка питања и слично).

Своје оцене и судове давао је и о другим председницима влада у Краљевини Југославији. Изражавао је поштовање према Љуби Давидовићу, и генералу Петру Живковићу коме је приписивао диктаторске склоности. Ипак, сматрао је да није био антихрватски расположен, да је као председник владе успоставио „искрене контакте са Загребом“, као и да је желео компромис са Хрватима.⁶⁰ Према Милану Стојадиновићу је исказивао резерве и никада га није сматрао идеалним човеком да води земљу или доноси велике одлуке.⁶¹ Са неповерењем је гледао на његово кокетирање са Италијанима и Немцима, сматрајући га главним кочничарем у постизању историјског договора између Срба и Хрвата.⁶² И његовог наследника Драгишу Цветковића није прихватио са одушевљењем, али је ценио његово поштење. Цветковић је „порастао“ у његовим очима оног тренутка када је направио договор са Хрватима о формирању Бановине Хрватске.

Критичке опаске је износио и на рачун династија Обреновић и Карађорђевић, и њихових владара. Од свих Обреновића, најгоре мишљење је имао о краљу Милану, који је због својих приватних скандала нанео непроценљиву штету угледу Србије на међународном плану. Неповољно мишљење имао је и о његовом сину, краљу Александру. Тврдио је да су обојица имала лош карактер, мешали су се у рад скупштине, били у служби Аустрије.⁶³

За краља Петра I Карађорђевића је записао да га је првих година владавине пратила сенка оптужбе да је умешан у Мајски преврат. Регента односно краља Александра није ни приближно толико критиковао као Пашића, штавише исказивао је симпатије, и имао разумевање за неке његове одлуке. У писму енглеских професора упућеном регенту 30. марта 1916. а које је и сам потписао, тражио је да се српска влада врати вођењу

⁵⁹ R. W. Seton-Watson – Ivi Lupisu-Vukiću, London, 22. I 1927, у: *R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni*, II, бр. 144, стр. 151.

⁶⁰ R. W. Seton-Watson – Augustu Košutiću, London, 28. II 1935, у: *R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni*, II, бр. 255, стр. 303.

⁶¹ R. W. Seton-Watson – Milanu Ćurčinu, 30. XI 1937, у: *R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni*, II, бр. 286, стр. 350.

⁶² H. i C. Seton Watson, *R. W. Seton Watson i Jugoslaveni*, 38.

⁶³ А. Раствовић, *Велика Британија и Србија 1903–1914*, 404, 411.

југословенске политике из новембра 1914.⁶⁴ При крају Великог рата не спорећи позитивну и водећу улогу династије Карађорђевић у процесу уједињења сматрао је да чим дође до тог чина и „њена улога треба да престане, непотребна је чак и штетна“, а решење је видео у формирању федеративне републике Србије и Бугарске.⁶⁵

Јасну оцену Александра Карађорђевића изнео је у опширном меморандуму који је специјално припремио за потребе британског Обавештајног бироа, 1. јуна 1917. године. Описао га је као обазриву и помирљиву личност која је прихватила програм јужнословенског јединства.⁶⁶ Оцене југословенског владара давао је у неколико наврата и после завршетка рата. Приликом боравка у Југославији 1923. године, приметио је да је краљ одлучан противник употребе силе у решавању политичких проблема, да је огорчен због понашања групе политичара у Радикалној партији, и да се не слаже са њиховим „прљавим методама“ деловања.⁶⁷ Иако се на почетку оштро противио увођењу диктатуре, био је мишљења да су му мотиви и намере часне. Ипак, после две године се предомислио и изнео снажну критику режима и краља Александра због увођења диктатуре у јавном предавању под називом *The Yugoslav Dictatorship*, које је одржао 3. децембра 1931. године у *Chatham House*, у Краљевском институту за међународне односе у Лондону. Том приликом је упозорио да је намера југословенског суверена била да успостави личну власт. Такође, скренуо је пажњу да у Југославији не постоји само политичка криза већ и државна, и уставнопарламентарна криза, што је окарактерисао као процес „дугог трајања“. Краља Александра је оптужио за низ ствари: укидање странака, слободе говора и штампе, увођење полицијске државе и система политичког терора и репресије, суспендовање независног судства. Упоредио га је са злогласним Александром Бахом, министром унутрашњих послова Хабзбуршке монархије.⁶⁸ Његов закључак је био да у Европи не постоји ни један владар са толиком концентрацијом моћи као што је има југословенски краљ. Овде треба напоменути велику контрадикторност у његовим изјавама. С једне стране југословенски монарх је за њега био диктатор, а с друге стране кључни фактор у решавању тешке државне кризе, личност

⁶⁴ Britanski prijatelji Srbije – regentu Aleksandru, London, 30. III 1916, у: *R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni*, I, бр. 173, стр. 265.

⁶⁵ 12. VIII 1918, S. Watson, у: J. M. Јовановић Пижон, *Дневник*, 508.

⁶⁶ R. W. Seton-Watson – Intelligence Bureau, London, 1. VI 1917, у: *R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni*, I, бр. 198, стр. 297–298.

⁶⁷ R. W. Seton-Watson – Ivi Lupisu-Vukiću, London, 8. II 1924, у: *R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni*, II, бр. 114, стр. 115.

⁶⁸ R. W. Seton Watson, *The Yugoslav Dictatorship*, *International Affairs*, vo. 11, n° 1, Jan, 1932, 24–25.

која поседује храброст и шарм.⁶⁹ Када је 1934. године краљ убијен, тај чин је оценио као велику трагедију, а у меморандуму из септембра 1939. године назвао га „снажном и особеном личношћу“.⁷⁰ Међутим, склон честим променама мишљења, у извештају британском министарству информација од 4. децембра 1939. године упућеног после повратка из једномесечне посете Југославији, поново је изнео критике на његов рачун истичући да је „почео да поткопава страначку политику, да уништава институције слободног политичког живота.“⁷¹

О Павлу Карађорђевићу је имао контрадикторно мишљење. У почетку није имао поверење у његову снагу, и карактер, али га је сматрао потпуно искреном особом. Такође, мислио је да је био противник ауторитарног и фашистичког система, и да је искрено желео повратак народних представничких институција, иако је можда претеривао у преувеличавању опасности од комунизма. Чудио се и његовој равнодушности према политичким осећањима Срба. Одлуку да Милана Стојадиновића именује за председника владе окарактерисао је као мудру и прогресивну. Сматрао је да је његова првобитна репутација слабе личности у суштини била незаслужена.⁷² Саосећао је и са свим његовим потешкоћама којима је био изложен као први намесник.⁷³

У односу на многе српске политичаре и дипломате са којима је долазио у контакт, посебно велике замерке је изрицао на рачун Матеје Бошковића (само је још Стојана Протића, током рата и непосредно после завршетка тако жестоко нападао), кога је сматрао експонентом великосрпске и ускогруде политике, човеком који се није довољно залагао за остваривање програма југословенског уједињења, Пашићевом „ударном песницом“. Ишао је толико далеко да га је једном у разговору са Антом Трумбићем, назвао „незначицом“, а то исто је тврдио и за његове сарад-

⁶⁹ R. W. Seton Watson, *The Yugoslav Dictatorship*, 33.

⁷⁰ R. W. Seton-Watson – May Seton-Watson, 22. IV 1923, у: *R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni*, II, бр. 100, стр. 104–105, R. W. Seton-Watson, *Memorandum*, Oxford, 21. IX 1939, у: *R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni*, II, бр. 293, стр. 359.

⁷¹ Други извештај R. H. Setona-Watsona ministarstvu informacija, Beograd 4. decembar 1939, у: *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, knjiga treća (1939–1941), priredio Ž. Avramovski, br. 116, Beograd 1996, str. 323.

⁷² Уочио је да се кнез у прво време после убиства краља Александра првенствено занимао за уметност и литературу, да би прекретница у његовој политичкој каријери наступила у пролеће 1935. године када је консолидовао своју позицију. R. W. Seton-Watson – Augustu Košutiću, *R. W. Seton-Watson-Memorandum*, London, 28. II 1935, London, 10. XI 1936, Oxford, 21. IX 1939, у: *R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni*, II, бр. 255, 273, 293, стр. 303, 322, 359.

⁷³ Lj. Boban, *Memorandum R. W. Seton-Watsona o prilikama u Jugoslaviji* (1936), Historijski zbornik godina XIX–XX 1966–67, Zagreb 1968, 316.

нике у посланству у Лондону.⁷⁴ С друге стране, Бошковић, човек од поверења Николе Пашића није веровао Вотсону. Замерао му је као аутору меморандума Југословенског одбора из 1915. што није довољно нагласио значај Србије у процесу уједињења и њене жртве у Великом рату.⁷⁵ Вотсону, али и Викему Стиду је замерао и што су Франу Супилу омогућили да се пре њега сусретне са Асквитом, премијером Велике Британије.⁷⁶

Због сталних међусобних свађа, Пашић је наложио Богдану Поповићу да испита позадину конфликта. У јесен 1915. године, Поповић извештава да су Вотсон и Сид приврженији Хрватима него Србима, да настоје да се ставе изнад српског посланства, и да желе да управљају његовим активностима. Бошковић је, због сукоба са Југословенским одбором ипак смењен са дужности у другој половини 1916. године. Занимљиво је да је Богдан Поповић према сведочењу Јована Јовановића након Бошковићевог смењивања изјављивао да је „иза себе оставио највећи неред, а у посланству анархију“, односно да је био „лењ човек-никада није радио“.⁷⁷ Започета полемика Вотсон–Бошковић наставила се серијом текстова на страницама *Нове Европе* и листа *Политика* у првој половини 1927. године.⁷⁸ Занимљиво је и да је и Павле Поповић, објавио своју верзију сукоба у јунском броју *Српског књижевног гласника* за 1927. годину.⁷⁹ Вотсон је неповољно мишљење имао и о Мирославу Спалајковићу, и о Николи Јовановићу Кундаку, генералном конзулу Краљевине СХС у Лондону.⁸⁰

⁷⁴ D. Šepić, Trumbićev Dnevnik, 187.

⁷⁵ Д. Јанковић, *нав. дело*, 497–498.

⁷⁶ Д. Јовановић, *Медаљони*, књига III, 69.

⁷⁷ 13. XI 1916, Б. Поповић, у: Ј. М. Јовановић Пижон, *Дневник*, 163.

⁷⁸ Према Вотсону, Бошковић је био увређен јер није консултован приликом припреме меморандума, при чему није схватао да би „мешање званичног представника Србије за половину умањило значај текста у енглеској јавности“. Вотсону је сметало и његово „сасвим уско великосрпско становиште.“ R. W. Seton Watson, *Kako je postala Jugoslavija, Nova Evropa*, књ. XV, бр. 1, 11. јануар 1927, 9–11.

⁷⁹ Поповић напомиње да Бошковић није само љут због неконсултовања приликом писања меморандума, већ и да није информисан да су чланови одбора штампали посебан Манифест под насловом *Британској нацији и парламентију*, који су објавили лондонски листови 15. маја 1915, а у коме се користило име Југославија као назив за будућу државу. Чланови одбора су Бошковића сматрали нетактичном особом која се опходи опором и заповеднички, односно, није имао оне манире као Михаиловић, Михаило Ристић или Веснић. С друге стране Бошковић је чланове одбора сумњичио за сепаратизам. Међутим, и Поповић је Бошковића окарактерисао као „мало Србијанац, мало бирократа“, као и да није био „флексибилан и спреман за компромис.“ П. Поповић, *Меморандум Југословенског одбора и посланик Србије, СКГ*, књ. XXI, бр. 6, 16. јун 1927, Београд 1927, 427, Д. Јовановић, *Медаљони*, књига III, 69.

⁸⁰ R. W. Seton-Watson – Aubrey Herbert, R. W. Seton-Watson – Milanu Ćurčinu, London, 8. XI 1921, London, 2. XII 1921, R. W. Seton-Watson – Jovanu M. Jovanoviću, London, 4. IV 1925, у: R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni, II, бр. 85, стр. 93, бр. 90, стр. 98, бр. 128, стр. 133.

Међутим, било је и оних интелектуалаца, политичара и дипломата које је поштовао и који су му уливали поверење, односно искакали из српско-балканског клишеа. Један од њих је свакако Николај Велимировић који је 1909. године боравио у Оксфорду радећи на припреми свог доктората из филозофије, а током Првог светског рата доста времена провео у Великој Британији у циљу ширења српске националне пропаганде. Боравак у Лондону током 1915. године је била прилика за упознавање и успостављање ближих контаката између њих двојице. Велимировић је Вотсону 16. октобра 1915. године упутио писмо у коме га је упознао са страдањем Србије и борбом српске војске. Занимљиво је да је Велимировић те године у Лондону објавио две књиге: *Religion and Nationality in Serbia (Вера и националност у Србији)*, са Вотсоновим предговором, и *Serbia's Place in Human History (Место Србије у људској историји)*, у издању Савета за проучавање међународних односа (Council for the Study of International Relations), која је посвећена управо Вотсону.⁸¹

У уводнику Велимировићеве књиге о вери и националности у Србији, Вотсон истиче значај идеја које заступа њен аутор, а пре свега да су Срби, Хрвати и Словенци један народ по језику, крви, судбини и аспирацијама, који жели да се ослободи власти Хабзбурговаца и уједини са Србијом и Црном Гором. Иако је признавао постојање разлика између две вере, сматрао да се оне могу превазићи у рату и миру. Проповедао је верску толеранцију и употребу старословенског језика у верској служби.⁸² На основу ових ставова, академик Милорад Екмечић је сматрао да је Велимировић идеју југословенства везивао за цркву.⁸³

Такође, ценио је Јована Цвијића, кога је сматрао пријатељем, затим браћу Богдана и Павла Поповића, Слободана Јовановића. Поштовао је и Божидара Марковића кога је окарактерисао као „једног од најактивнијих и најрационалнијих чланова Извршног одбора“ Демократске странке.⁸⁴ Уважавао је и Драгољуба Јовановића, вођу Земљорадничке левице, примећујући да он ради на популаризацији Споразума Цветковић–Мачек, и Радићевих принципа међу српским сељацима, али да га влада у Београду сматра „опасним бољшевиком“.⁸⁵

⁸¹ М. Милкић, *Светишеници у војним и дипломатским мисијама српске владе 1914–1918 године*, Историјски записи, година LXXXV, 3-4/2012, Подгорица 2012, 89.

⁸² Д. Живојиновић, *Вајшкан и Први светски рат. 3. Србија на удару. Стварање југословенске државе*, Београд 2013, 125.

⁸³ М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије*, 61.

⁸⁴ Drugi izveštaj H. Setona-Watsona, br. 116, str. 321.

⁸⁵ Izveštaj g. H. Setona-Watsona od 26. novembra 1939. godine ministarstvu informacija. *Stanje u Jugoslaviji*, br. 111, 305.

Вотсон је најпозитивније мишљење од свих српских политичара, по нашем мишљењу, имао о Јовану Јовановићу Пижону, са којим је изградио блиске и пријатељске односе и интензивну преписку током друге и треће деценије двадесетог века. Његову смену са функције посланика у Лондону је тешко поднео, што се види из писма које је 14. марта 1919. године упутио Јосипу Смодлаки. Сматрао је да је то антијугословенски чин, а именоване Димитрија Којића за отправника послова увреду за пријатеље Србије у Лондону.⁸⁶ Најјаснији, позитиван став према овом искусном дипломати изразио је у меморандуму од 24. марта 1919. За њега је Јовановић био искрени Југословен, угледан и способан дипломата. Његов опозив из Лондона је оцењивао као „намерну кампању делова пансрпске партије у Београду и Паризу, која је имала за циљ Јовановићеву елиминацију због његовог чврстог југословенског става.“⁸⁷

Професор Вотсон се за разлику од критика које је износио о српским политичарима повољније изражавао о српским дипломатама. Тако је у разговору са Антом Трумбићем у Риму 9. фебруара 1915. за Миленка Веснића рекао да одлично ради свој посао, а и Љуба Михајловић је на њега остављао повољан утисак. Сматрао га је симпатичним, модерним и шармантним дипломатом који поседује европске манире, као и да је нераздвајан са Иваном Мештровићем. Генерално позитивне оцене је изрицао и о Михајлу Ристићу, Михаилу Гавриловићу, Ђорђу Ђурићу.⁸⁸

Његова критика да се српска политичка елита никада није одрекла идеје о стварању Велике Србије надовезивала се и на утицај Русије на политику званичне Србије и охрабривање српских власти да реализују идеју Велике Србије. У јесен 1915. критиковао је предлог Греја о територијалним компензацијама Србије које би суштински представљале деобу хрватских земаља. Сматрао је да уколико Србија прихвати тај план то ће за последицу имати настанак две југословенске државе, што је део плана Италије да уз подршку одређених кругова у царској Русији спречи уједињење.⁸⁹

⁸⁶ R. W. Seton-Watson – Josipu Smodlaci, London, 14. III 1919, у: *R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni*, II, бр. 23, стр. 31.

⁸⁷ Драгутина Којића је представио као особу без достојанства и обично оруђе у Пашићевим рукама. R. W. Seton-Watson – Memorandum, London 24. III 1919, у: *R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni*, II, бр. 26, стр. 31–32.

⁸⁸ D. Šepić, Trumbićev „Dnevnik“, 187, R. W. Seton-Watson – Jovanu M. Jovanoviću, London, 7. XI 1924, 4. IV 1925, у: *R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni*, II, бр. 115, 128, стр. 117,133.

⁸⁹ Сматрао је да је отпор Русије уједињењу подстакнут верско-политичким разлозима, жељом за обједињавањем свих православних у српску државу, чиме би се Хрвати и Словенци препустили неизвесној судбини. Тај план би довео до стварања Велике Србије уместо Југославије. Д. Живојиновић, *Вашингтон и Први светски рат*, 3, 166.

Вотсон се критички освртао и на многе значајне политичке догађаје који су обележили последње године постојања Краљевине Србије, али и прве године и деценије новоформиране Краљевине СХС/Југославије. Свесрдно је подржао Крфску декларацију.⁹⁰ Сматрао је да је Солунски процес обиловао бројним неправилностима, и да је био Пашићева „ујдурма“. С друге стране критички је гледао на Видовдански устав који је оцењивао као „апсурдни централизам“, а није се слагао ни са увођењем Шестојануарске дикатуре.⁹¹ Штавише, оцењивао ју је као катастрофалан чин, и жестоко критиковао.⁹² У тренуцима када је рађавање Стјепана Радића и убиство његових страначких колега у Народној скупштини иницирало лавину негативних оптужби на рачун српског народа у хрватској партијској штампи, упозорио је Анту Трумбића да се та хајка мора што пре окончати. Осуђивао је екстремне кругове у Загребу који су поистовећивали Пунишу Рачића и његов злочин са целокупним српским народом. У једном тренутку се запитао да ли је могуће да „разборити људи у Загребу могу злочинца и бандита Пунишу Рачића сматрати типичним представником српског рода“, као и „која је корист људи попут Радића и Прибићевића да кривицу за тадашње жалосне прилике у земљи припишу Србији“.⁹³ Радовао се постизању историјског споразума између Срба и Хрвата 1939. године. Међутим, био је уверен да је највећа несрећа Југославије од првог дана, али и хендикеп Срба што у Србији није постојала уједињена демократска сељачка странка слична Радићевој ХСС.⁹⁴

* * *

Роберт Ситон-Вотсон је био критички расположен према српској политичкој елити, што се мерило са ниподаштавањем, малициозношћу, а каткад и отвореном мржњом. Највише замерки упућивао је на рачун Ни-

⁹⁰ У меморандуму који је 15. септембра 1917. упутио Обавештајном бироу изразио је уверење да су српска влада и Пашић кроз овај документ прихватили потребу давања локалних аутономија и да су тиме обезвредили сваку екстремну форму федерализма. R. W. Seton-Watson – Intelligence Bureau, London, 15. IX 1917, у: R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni, I, бр. 204, стр. 307.

⁹¹ R. W. Seton-Watson – Milanu Ćurčinu, London, 2. XII 1921, у: R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni, II, бр. 90, стр. 97.

⁹² R. W. Seton-Watson – Memorandum, svibanj 1930, у: R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni, II, бр. 179, стр. 193–200, 1930. II *Spoljni odnosi*, у: *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*. Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938, knjiga prva (1921–1930), Beograd–Zagreb 1986, 662.

⁹³ R. W. Seton-Watson – Anti Trumbiću, Kyleakin, 26. VII 1928, у: R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni, II, бр. 161, стр. 171.

⁹⁴ Izveštaj g. H. Setona-Watsona od 26. novembra 1939, br. 111, str. 304.

коле Пашића, и његових страначких колега. За њега је Пашић био генератор и највећи експонент великосрпске концепције, противник и главна брана уређењу југословенске државе на федералном принципу. У суштини радило се о судару два супротна погледа на уређење југословенске државе. Копља су се ломила око тога да ли ће вођство у управљању државом припасти политичарима из „напреднијег“, католичког дела земље, или онима „мање цивилизованима“ из источних крајева, али и о читавом низу других уставноправних и политичких питања. Наклоност према Хрватима исказиво је још током Првог светског рата, фаворизовањем хрватских политичара у оквиру Југословенског одбора, а пре свега Франа Супила, кога је сматрао најбриљантнијим југословенским политичарем. Његова је намера била да то тело претвори у инструмент за пропагирање хрватске идеје, то јест снажан медиј за остваривање федералистичког уређења Југославије. Одбор је требало да буде моћно оруђе у борби против Пашића и српске политичке елите. Од првог дана настанка југословенске заједнице отворено је стао на страну хрватских странака и Стјепана Радића, док је његовог наследника Мачека сматрао „реалистом“. Срби су били добри само док је било потребно гинути и стварати темеље нове државе. Када је рат био готов, вођство у држави је требало препустити цивилизованијим Хрватима.

Вотсон је био личност разуђених интересовања (професор, историчар, писац, новинар), али по мишљењу неких његових савременика не и дипломата и политичар, иако је добрим делом своје каријере био окупиран политичким и дипломатским питањима. У његовом научном опусу уочава се широк спектар тематских кругова (Британско царство у међународним односима, историја Хабзбуршког царства, историја Средње и Источне Европе, Балканско полуострво, југословенска проблематика). У свакодневној комуникацији често је испољавао нестрпљење и недостатак реализма, а у карактеристици Форин офиса оцењиван је као „непоздани чудак“. Зато би можда и ову личну димензију поред већ изнетих политичко-цивилизацијско-културних разлога требало имати у виду када се истражују узроци његовог некохерентног односа према Србима и хиперкритицизам и неповерење које је изражавао према његовим политичким репрезентима.

Aleksandar Rastović

SETON-WATSON ABOUT THE SERBIAN POLITICAL ELITE

S u m m a r y

During his career, professor Robert Seton-Watson devoted considerable attention to studying the past of South-Slavic peoples. Although he supported the preservation of Austria-Hungary at the beginning, and its reorganisation on the trialistic basis, the outbreak of the Great War caused him to change his views. Embracing the principle of nationality, he became the proponent of the creation of the great community of the Serbs, Croats and Slovenians, which would be organised on the federalistic principle. He expressed his most clear views in this regard in the Memorandum of 1 October 1914. As regards the Serbs, he esteemed them as a people, but constantly criticised their political elite. His sharpest objections were addressed to Nikola Pašić, whom he considered a symbol of centralistic-unitaristic conception of the organisation of the joint state of the Serbs, Croats and Slovenians. Inclined to the widespread stereotype of Serbia and the Balkans as a wild corner of Europe, Watson saw Pašić as guilty of propagating the Greater Serbian policy and fostering the old and obsolete Orthodox-Byzantine tradition. He also lambasted Pašić's associates (Stojan Protić, Mateja Bošković). In his public appearances, works, newspaper articles, he did not spare the Karađorđević dynasty and king Aleksandar either, although he was not even closely critical of him as he was of Pašić. On the other hand, he esteemed Jovan Jovanović Pižon, Slobodan Jovanović, Ljuba Mihailović, Mihajlo Ristić.